

**Государственное бюджетное общеобразовательное учреждение
«Специальная (коррекционная) общеобразовательная школа-интернат
для слепых и слабовидящих имени В.Ш.Дагаева»**

**Приложение 1
к АООП ООО**

Утверждаю

Директор ГБОУ «С(к)ОШИСС имени В.Ш.Дагаева»
_____/ Ч.А.Гайрабеков/
Приказ № 79 от 31 08 2023 г.

**Рабочие программы
по учебным предметам основного общего образования
5-10 классы
(слабовидящие)
2023 - 2024 учебный год**

**Государственное бюджетное общеобразовательное учреждение
«Специальная (коррекционная) общеобразовательная школа-интернат
для слепых и слабовидящих имени В.Ш.Дагаева»**

**Рабочая программа
по учебному предмету «Чеченский язык»
7 «В» класс**

**для обучающихся с умственной отсталостью (интеллектуальными нарушениями) с учетом психофизических
особенностей слабовидящих обучающихся
(вариант 1)
2023-2024 учебный год**

**Составитель:
Мучуева Малика Ахлудиевна
учитель**

Довзийтаран кехат

«Ненан мотт (нохчийн)» дешаран предметан йукъара характеристика

Белхан программа «Нохчийн мотт» 7- чу классашна хIоттийна коьртачу йукъарчу Федеральни пачхьалкхан дешаран стандартаца доглуш, тIечIагIдина министерствон омрица коьртачу йукъара дешаран бух тIе а тевжаш гIуран беттан 17 –чу дийнахь 2010-чу шарахь №1897 йолуш, АООП ООО ГБОУ «С(к)ОШИСС В,Ш, Дагаевн цIарахчу» бIаьрса гIийлачу дешархошна лерина, хIоттийна ФАОП ООО ОВЗ, тIечIагIдина министерствон омрица коьртачу йукъара дешаран лахьанан беттан 24-чу дийнахь 2022 ш. №1026 а йолуш, ФРП-ца а йоглуш.

Программа хIоттийна нохчийн меттан хьехархочунна ишколан дешаран хIинцалерчу тенденцешна а, Iаморан жигарчу методикашна а тIехъажийна йолу дешаран предметан белхан программа хIоттош, методически гIо-накъосталла даран Iалашонца.

Белхан программо хьехархочун таро хуьлуьйтур йу:

1) нохчийн мотт хьехаран процесехь коьртачу йукъарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан дешаран стандартехь билгалдаьхначу Iаморан личностни, метапредметни, предметни жамIашка кхачош долу хIинцалера некъаш кхочушдан;(кхин дIа – ФПДС КИД);

билггал йолчу классан башхаллаш тидаме а оьцуш, билгалдина дакъа/тема Iаморна дешаран хенан магийнчу герггарчу дIасайекъарх, ткъа иштта дакъойн/темийн Iаморан коьчал карайерзорхъама йалийнчу дешаран гIуллакхдаран коьртачу кепех пайда а оьцуш, рузманан-тематикин планировани кечйан.

2)Личностни а, метапредметни а жамIаш далийна, коьртачу йукъардешаран ишколехь нохчийн мотт хьехаран башхаллаш тидаме а оьцуш.

«Ненан (нохчийн) мотт» дешаран предмето билгалдо предметашна йукъара уьйраш гуманитарни циклан кхечу дешаран предметашца кхочушйар.

Нохчийн меттан программа лерина йу коррекционни дешаран учрежденина, заьIапчу берашна (бIаьрса гIийлачу). Программа нисйина, дешаран сахьташ декъна ду урокийн коьчалшка берийн шерашка хьаьжжина.

Нохчийн мотт – нохчийн халкъан ненан мотт, Нохчийн Республикин пачхьалкхан мотт.

Нохчийн мотт хааро а, цуьнан тайп-тайпана кепаш, функционални тайпанаш карадерзоро а, цуьнан стилистически башхаллах, суртхIотторан таронех кхетаро а, нохчийн маттах тайп-тайпанчу тIекаренан хьелашкахь нийса а, эвсараллица а пайдаэца хааро а билгалдоккху адаман кхиаме хилар.

Нохчийн матто, шен тIекаренан а, оила йовзийтаран а коьрта функцеш кхочушйеш, адамашна йукьахь уьйр латтайо, адаман кхетам а, дог-ойла а кхолларехь дакъалоцу; нохчийн мотт нохчийн халкъан хаамаш, оздангаллин ламасташ, истори ларйаран а, йовзийтаран а коьрта гIирс бу.

Ишколехь нохчийн мотт Iамор тIехьажийна ду дешархочун оздангаллин а, коммуникативни а культура кхачаме йалорна а, цуьнан интеллектан а, кхоллараллин а говзалла, ойлайар, иэс, суртхIоттор, ша кхочушден дешаран гIуллакх кхиорна а.

Нохчийн мотт Iаморан чулацам иштта тIехьажийна бу функционални говзалла, адаман йешаран, текстех кхетаран, тайп-тайпанчу барамийн текстийн хаамах пайдаэцаран, цуьнан мах хадоран, цунах ойлайаран, шен Iалашонашка кхачаран, шен хаарш а, таронаш а шорйаран, йукьараллин дахарехь дакъалацаран интегративни хаар санна, кхиорна. Къамелан а, текстан а гIуллакх нохчийн меттан ишколан курсан къепе кхолларехь коьртаниг ду.

Цаьрца догIуш долу хаарш а, карадерзарш а далийна Iаморан метапредметни, предметни жамIийн ларамехь, Iаморан чулацамехь (дакъош: «Мотт а, къамел а», «Текст», «Меттан функционални тайпанаш»).

Дешаран предметан чулацам кхочушбан таро йу классал араьхарчу гIуллакхдарехь: экскурсеш, тематикин меропрятеш, конкурсаш, и. д.кх.

«Ненан мотт (нохчийн)» дешаран предмет Iаморан Iалашонаш

Коьртачу йукьарчу дешаран программашца нохчийн мотт Iаморан Iалашонаш йу:

патриотизмах кхетар а, иза гучуйаккхар а, нохчийн мотт Нохчийн Республикин шолгIа пачхьалкхан мотт санна, нохчийн халкъан къоман мотт санна ларар; маттаца нохчийн халкъан син хьал лардаран, довзийтаран кепе а, тIекаренан гIирсе а санна кхетаме йукьаметтиг хилар; нохчийн культуре ларам гучубаккхар;

нохчийн мотт адаман кхиаран гIирс, йукьараллин уьйр кхолларан гIирс санна караберзор;

нохчийн маттах, цуьнан дIахIоттамах, функцех, нохчийн меттан стилистически гIирсех хаарш карадерзор; литературин меттан норманаш а, къамелан оздангалла а практикехь карайерзор; жигара пайдаоьцучу а, нуьцкъаллин а дешнийн хьал тодар

а, шен къамелехъ тайп-тайпанчу грамматически гIирсех пайдаэцар а; орфографически а, пунктуационни а говзалла кхачаме йалор, шен къамел кхачаме далоран лаам кхиор;

къамелан гIуллакх, адамашна йукъарчу куьцан а, куьцан доцучу а тIекаренан хьелашкахъ гонахарчу нахаца эвсара йукъаметтигаш латтош долу коммуникативни карадерзарш кхачаме далор; нохчийн мотт тайп-тайпана хаамаш бовзаран гIирс санна караберзор;

ойланан гIуллакх кхачаме далор, нохчийн мотт Iаморехъ дустаран, анализан, синтезан, жамIдаран, тайпанашка дIасадекъаран, билгала йолу бакъонаш дIахIитторан, универсальни интеллектан карадерзарш кхиор;

функционални говзалла кхиор: хаамийн лехам кхочушбаран, оьшу хаам схьакъасторан а, хийцаран а, тайп-тайпанчу барамехъ йолчу текстийн чулацам тидаран, царех кхетаран, пайдаэцаран хаарш; текстан хааман-маьIнин йухакечдаран стратеги а, говзалла а, некъаш а карадерзор; текстах, цуьнан гIуллакхах, йукъарчу маьIнех, маьIнин дIахIоттамах, авторан коммуникативни Iалашонах, меттан гIирсийн гIуллакхах кхетаран кепаш карайерзор.

Дешаран планехъ «ненан мотт (нохчийн)» дешаран

Предметан меттиг

Кобртачу йукъарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан дешаран стандартаца догIуш, «Ненан мотт (нохчийн)» дешаран предмет йукъайоьду «Ненан мотт а, литература а» предметни областана, Iамо декхарийлахъ долу предмет а йу.

Дешаран хьесапца нохчийн мотт Iаморна билгалдаькхина :

7 – чу классехъ – 68 сахьт (кIиранахъ –2 с.)

«Ненан мотт(нохчийн)»дешаран предметан чулацам

Маттах лаьцна йукъара хаамаш

Нохчийн мотт – Нохчийн Республикин пачхьалкхан мотт а, нохчийн историн, культурын синъобздангалле кхачоран гIирс а.

Литературинматтах лаьцна кхетам.

Мотта,къамела

Монолог-суртхЮоттор, монолог-дийцар, монолог-ойлайар;
лингвистически темина хаам.

Диалоган тайпанаш: гЮуллакх дан дагадаийтар, вовшех
дагабовлар.

Текст

Текстан маЪнин анализ: цуьнан композиционни
башхаллийн,микротемийн а,абзацийн а,текстехь предложенеш вовшахтосучу кепийн а, гЮирсийн а;
меттан суртхЮотторан
гЮирсех пайдаэцар (Аамийнчун барамехь).

Текстанхаамаш хийцар. Текстан план (цхьалхе,
чолхе; цЮеран, хаттаран); текстан коьрта а, коьртаза а хаам; текст схьайийцар.

СуртхЮоттор къамелан тайпа санна.

Адаман куьцан суртхЮоттор.

ХЮусаман суртхЮоттор.

Ааламан суртхЮоттор.

Меттиган суртхЮоттор.

ДарийнсуртхЮоттор.

Меттан функционални тайпанаш

ГЮуллакхан стиль. ДЮахьедар. Расписка.Иилманан стиль. Дошаман статья. Иилманан хаам.

Меттан система

Морфологи. Къамелан оздангалла. Орфографи

Билгалдош

Билгалдош къамелан дакъа санна.Билгалдешан йукъара грамматически маъІна, морфологически билгалонаш, синтаксически функцеш. Къамелехъ билгалдешан гІуллакх.

БилгалдашоцІердашца бартбар. Мухаллин а, йукъаметтигаллин а билгалдешнаш. Берта а, бертаза а билгалдешнаш. Лааме а, лаамаза а билгалдешнаш.

Мухаллин билгалдешнийн даржаш. Йуъхъанцара дарж. Дустаран дарж. ТІехдаларан дарж.

Билгалдешнаш терахъашца а, классашца а хийцадалар. Билгалдешнийн легар. Билгалдешнаш кхолладаларан некъаш.

Билгалдешнаш морфологически къастор.

Чолхечу билгалдешнийн нийсайаздар.

ТІеэцначу билгалдешнийн нийсайаздар.

Терахъдош

Терахъдош къамелан дакъа санна.Терахъдешан йукъара грамматически маъІна, морфологически билгалонаш, синтаксически функцеш. Къамелехъ терахъдешан гІуллакх.

МаъІне хъаъжжина, терахъдешнийн тайпанаш: масаллин, роґІаллин терахъдешнаш.

ХІоттаме хъаъжжина, терахъдешнийн тайпанаш: цхъалхе, чолхе, хІоттаман терахъдешнаш. Берта а, бертаза а терахъдешнаш. Масаллин а, роґІаллин а терахъдешнийн легадалар, алар, нийсайаздар. Терахъдешнийн кепаш нийса кхоллайалар.

Гулдаран терахъдешнех нийса пайдаэцар.

Терахъдешнаш морфологически къастор.

Терахъдешнийн нийсайаздаран норма: терахъдешнаш цхъаьна а, къаьстина а, дефисца а йаздар, терахъдешнийн дожарийн чаккхенаш нийсайазйар.

Церметдош

Церметдош къамелан дакъа санна.Церметдешан йукъара грамматически маъІна, морфологически билгалонаш, синтаксически функцеш. Къамелехъ церметдешан гІуллакх.

МаъІне а, грамматически билгалонашка а хъаьжжина, церметдешнийн тайпанаш. Церметдешнийн легар.

Цердешнаш, билгалдешнаш санна легалуш долу церметдешнаш. Йаххьийн церметдешнаш церниг а, лач а дожаршкахъ. Йаххьийн церметдешнийн (*вай, тхо*) тайп-тайпана маъІна. Церметдашо цердашца бартбар.Хаттаран а, йукъаметтигаллин а церметдешнийн башхалла.

Церметдешнийн нийсайаздар.

Предложенехъ церметдешан гІуллакх.

Церметдешнаш морфологически къастор.

Хандош

Хандош къамелан дакъа санна.Хандешан йукъара грамматически маъІна, морфологически билгалонаш, синтаксически функцеш. Къамелехъ хандешан гІуллакх.

Инфинитив а, цуьнан грамматически билгалонаш а.

Инфинитиван суффиксаш: *-а, -о, -ан, -ен, -он*.

Хандешан хенаш. МаъІна а, пайдаэцар а. Карара хан, йахана хан, йоГІу хан.

Карарчу хенан хандешнийн чаккхенаш нийсайазйар.

Йахана хан, цуьнан кепаш. Йаханчу хенан кепаш кхоллайалар. Йаханчу хенан хандешнийн чаккхенаш нийсайазйар.

ЙоГІу хан, цуьнан кепаш. ЙоГІучу хенан кепаш кхоллайалар.

Хандешан цхьаллин а, дукхазаллин а кепаш.

Хандешан терахьашца а, классашца а хийцадалар.

Хандешнаш морфологически къастор (Іамийнчун барамехъ).

Дешаран-методически комплект

I. Йуккърчу йукъардешаран ишколашна лерина нохчийн меттан ламаташ:

1. Овхадов М.А., Махмаев Ж.М., Абдулкадырова Р.А. 5, 6-чуй классашна.

2. Овхадов М.А., Абдулкадырова Р.А. 7-чу классана.

3. Джамалханов З.Д., Вагапова Т.М., Эсхаджиев .У., Овхадов М.Р.,

Абдулкадырова Р.А. 8 – 9-чуй классашна.

II. Нохчийн меттан ламаташна методически хъехамаш.

III. Диктантийн, изложенийн гуларш. Тайп-тайпана тексташ, тесташ.

IV. Дешаран дошамаш.

V. Белхан тетрадаш.

Кобртачуйукъарчу дешаран тегланехь «ненан мотт (нохчийн)» дешаран предмет карайерзоран кхочушдан лору жамлаш

Личностни жамлаш

Кобртачу йукъарчу дешаран нохчийн меттан Герггара белхан программа карайерзоран личностни жамлашка кхочу дешаран а, кхетош-кхиоран а гуллакхийн цхьааллехь, нохчийн къоман ламасталлин социокультурни, синъобздангаллин мехаллашца, йукъараллехь тегэцначу низаман бакъонашца, норманашца доглуш а долуш, цул сов, жамлаша ша-шен довзарехь, ша-шен кхетош-кхиорехь, ша-шен кхиорехь адаман чохъара хьелаш кхолларехь аьтто а бо.

Кобртачу йукъарчу дешаран нохчийн меттан Герггара белхан программа карайерзоран личностни жамлаша гайта деза позитивни мехаллех кхетаран къепен куьйгаллица болх бан дешархой кийча хилар, цуьнан къепенбуха тегехь а, кхетош-кхиоран гуллакхдаран коьрта некъаш кхочушдарехь а гуллакхдаран зеделларг совдакхар, цу йукъахь кху декъахь:

Граждански кхетош-кхиоран:

гражданинан декхарш кхочушдан а, цуьнан бакьонаш тIеэца а кийча хилар, кхечу адамийн бакьонаш, маршо, бакьдолу хьашташ ларар; добзалан, дешаран хьукматан, меттигерчу йукьараллин, виначу мехкан, пачхьалкхандахарехь жигара дакъалацар, цу йукьахь нохчийн маттахь йазийнчу литературин произведенешкахь гайтинчу хьелашца дустарехь дакъалацар а; экстремизман, дискриминацин муьлхха а кеп тIецаэцар; адаман дахарехь тайп-тайпанчу йукьараллин институташа дечу гIуллакхах кхетар; коьртачу бакьонех, маршонах, гражданинан декхарех, йукьараллин норманех, нохчийн маттахь йазийнчу литературин произведенешкарчу масаллийн буха тIехь кхийнчу поликультурни йукьараллехь адамийн вовшашца йолчу йукьаметтигийн бакьонех лаьцна кхетам хилар; цхьаьна тайп-тайпана гIуллакхаш кхочушдан кийча хилар, вовшех кхета, вовшашна гIо дан гIертар; ишколан шайн урхаллехь жигара дакъалацар; гуманитарни гIуллакхдарехь дакъалаца кийча хилар.

Патриотическикхетош-кхиоран:

Нохчийн Республикин пачхьалкхан матто санна нохчийн матто дечу гIуллакхах кхетар; нохчийн мотт, истори а, шен мехкан культура а йовза лаам гучубаккхар; нохчийн маттаца, шен Даймехкан кхиамашца, Iилманца, исбаьхьаллица, тIеман хьуьнаршца, халкъан кьинхьегаман кхиамашца, (цу йукьахьисбаьхьаллин произведенешкахь гайтинарш а), мехала йукьаметтигаш йолуш хилар; Нохчийн Республикин символш, пачхьалкхан дезденош, исторически а, Iаламан а тIаьхьало,хIолламаш, тайп-тайпанчу къаьмнийн ламасташ ларар.

Синьобздангаллин кхетош-кхиоран:

гIиллакх-обздангалла къасточу хьелашкахь обздангаллин мехалла а, норманаш а йовзар; шен леларан, цу йукьахь къамел даран а, шегара даьллачун а, ткьа иштта обздангаллин, бакьонийн

норманашка хъаьжжина, кхечу адамийн леларан а, цаьргара даьллачун а мах хадо кийча хилар, диначу хIуманан хин йолчу тIаьхьалонах кхетар тидаме а обцуш; йукьараллехь лело ца догIу гIуллакхаш адамийн леларан норманашца а, бакьонашца а цхъаьна ца догIу гIуллакхаш жигара тIецаэцар; шен а, йукьараллин а меттиган хьелашкахь адаман маршо а, жобпалла а.

Эстетическикхетош-кхиоран:

шен а, кхечу а халкьийн исбаьхьаллин тайп-тайпанчу кепех, ламастех, кхоллараллех кхеташ хилар; исбаьхьаллин эмоцин тIеIаткъамах кхетар; зIенан а, ша-шен гайтаран а гIирсех санна исбаьхьаллин культурин мехаллех кхетар; даймехкан а, дуьненан а исбаьхьаллин мехаллех кхетар; исбаьхьаллин тайп-тайпанчу кепашкахь ша-шен гайтарегIертар.

Физическикхетош-кхиоран, могошаллин культура а, синхаамийнхьал а кхиоран:

шен дахарехь, книгаш йешарехь зеделлачунна тIе а тевжаш, дахаран мехаллех кхетар; шен могошаллина жобпаллехь хилар а, дахаран могошчу кепана тIехьажам хилар а (аьхна кхача, гигиенин бакьонаш ларйар, дIанисийна дешаран а, садаIаран а раж; диллина физически жигаралла); тIаьхьенех кхетар, зене марздаларш (спирт малар, цигаьрка озар, наркотикашка марзвалар), физически (а, синIаткъаман а, могошаллина зене йолу кхин тайпа кепаш тIецаэцар; кхерамзаллин бакьонаш ларйар, цу йукьахь ишколан меттан дешаран процессехь интернет-гуонехь кхерамзаллин леларан карадерзарш а; халахетарех а, хийцалуш долчу йукьараллин, хааман, Iаламан хьолех а вола хьуьнар хилар, цу йукьахь шена зеделлачух кхеташ а, кхин дIа йолу Iалашонаш хIиттош а; йемал ца беш, ша а, кхиберш а тIеэца хаар; шен а, кхиболчеран а синхаамийн хьолах кхета хаар, шегара хьал гайтархьама меттан гIирсех нийса пайдаэцар, цу йукьахь нохчийнматтахь йазйинчу литературин произведенешкарчумасалшна тIе а тевжаш; рефлексин карадерзарш кхиор, шегара а, ткъа иштта кхечу стагера а гIалат дала бакьо хилар къобалдар.

Къинхъегаман кхетош-кхиоран:

технологин а, йукъараллин а хъажаман практикинхъесапаш (добзалан, ишколан, гГалин, мехкан дозанехъ) кхочушдарехъ жигара дакъалаца тЕхъажам хилар, цу тайпана гГуллакх дГадоло, план хГотто а,ша кхочушдан а хъуьнар хилар;

корматаллаш а, тайп-тайпана къинхъегам а практикехъ Iамо дог дар, цу йукъахъ Iамочу предметан хаарех пайдаэцаран а, филологаша, журналисташа, йаздархоша бен болх бовзаран а буха тЕхъ а; къинхъегаме а, къинхъегаман жамIашка а ларам хилар; шен а, йукъараллин а хъашташ тидаме а оьцуш, кхетарца харжар, дешаран, дахаран хъесапийн шен траектори дIахГоттор; хиндолчух долу шен хъесапаш схъадийца хаар.

Экологинкхетош-кхиоран:

гонахарчу декъехъ хъесапаш кхочушдархъама йукъараллин а, Iаламан а Iилманийн декъехъ долчу хаарех пайдаэцар, дечун план хГоттор, гонахарчарна цунах хила тарлучу тIаьхъалонан мах хадор; экологин проблемех лаьцна шена хетарг хъекъале а, нийса а схъаала хаар;

экологин культурин тIегIа лакхайаккхар, экологин проблемаш йаккхий хиларх а, уьш къасто некъаш лаха дезарх а кхетар; гонахарчарна зуламе долу дараш жигара тIецаэцар, цу йукъахъ экологин проблемаш ойъу литературин прозведенеш йовзарца кхиьнарш а; Iаламна, йукъараллина,технологина йукъахъ долчу хъелашкахъ гражданина а, хъаштхочо а санна айхъа дан дезачух кхетар; экологин хъажаман практикин гГуллакхдарехъ дакъалаца кийча хилар.

Iилманан довзаран мехаллин:

адаман а, Iаламан а, йукъараллин а кхиаран коьртачу низамех, адаман Iаламан а,йукъараллин а гуонаца йолчу уьйрех, меттан кхиаран низамех лаьцначу Iилманан кхетамийн вайн заманан къепеца гГуллакхдарехъ кхиар; меттан а, йешаран а культура, йешаран говзалла дуьне довзаран гIирс санна

карайерзор; ишколан меттан дешаран башхаллаш лоруш, лехаман гУллакхдаран коьрта хаарш карадерзор; зеделлачух, диначух, тидамех кхетарна тЕхьяжам а, шен а, йукъарчу а хьоле кхачаран некъаш кхачаме дало гЕртар а.

Дешархо йукъараллина, Iаламан аг1уонан хийцалучу хьолех воларан:

Йукъараллин зеделларг, коьрта йукъараллин гУллакхаш, йукъараллехь леларан бакъонаш, норманаш, йукъарлонашкахь а, тобанашкахь а йукъараллин дахаран кепаш дешархоша карайерзор, корматаллин гУллакхдарца, ткъа иштта доьзал а, кхечу культурин гуонера нахаца йукъараллин зIе хиларан гурашкахь вовшахтоьхна тобанаш а йукъа а лоцуш; билггал доцчу хьелашкахь зIе хиларан хьашт, кхечеран хаарш а, царна зеделларг а тIеэца кийча хилар; практически гУллакхдарца шена хууш долчун тIегIа лакхадаккхарехь билггал доцчу хьелашкахь даран хьашт хилар, цу йукъахь кхечу нахах Iама хаар а, цхьаьна гУллакхдарехь кхечарна зеделлачух девза гУллакхаш, карадерзарш, керла хаарш тIеэца хаар а; объектех, хиламех лаьцна гипотезаш, цу йукъахь хьалха бевзаш цахилларш а, кхетамаш, ойла кепе йалоран, васташ цхьаьнадалоран говзалла а, керла хаарш а кхио оьшуш хилар а; шен хаарш кьен хиларх кхетар, шен кхиаран хьесап хIоттор; коьртачу кхетамех, терминех, кхиаран концепцин декъехь шена хетачух пайдаэца хаар, экономикаин, йукъараллин, Iаламан вовшашца йолу уьйр гучуйаккха а, талла а хаар, гонахарчунна Iаткъам бар, Iалашонашка кхачар, кхайкхамаш а, хила тарлун йаккхий тIаьхьалонаш а эшор тидаме а оьцуш, ша дечун мах хадо хаар;

книгаш йешарехь, къамел дарехь, дахарехь зеделлачунна тIе а тевжаш, Iаткъамечу хьолах кхета, хуьлучу хийцамийн, церан тIаьхьалонийн мах хадо; Iаткъамечухьолан мах хадо, тIеэцна сацамаш, дараш нисдан; кхераман, тIаьхьалонан мах хадо а, кепе йало а, зеделларг кхио, хIобттинчу хьолехь диканиг лаха хаа; кхиаман гаранти йоцуш, гУллакх дан кийча хила хьуьнар хилар.

Метапредметни жамлаш

1. Дешаран универсальни довзаран дараш карадерзор

Коьртамаьнин дараш:

меттан дакъойн, меттан хиламийн, процессийн ладаме билгалонаш гучуйаха а, билгалйаха а;

меттан дакъош (хиламаш) тайпанашка дIасадекъаран ладаме билгало, жамIдарна а, дустарна а бахъанаш, кхочушйечу анализан критереш къасто; ладамечу билгалоне хъаьжжина, меттан дакъош тайпанашка дIасадекъа;

низаме хъаьжжина дерг а, цхъаьнацадогIург а къасточу факташкахь, хаамашкахь, тидамашкахь гучудаккха; низаме хъаьжжина дерг а, цхъаьнацадогIург а гучудаккхаран критереш йала;

хIоттийна дешаран декхар кхочушдарна оьшучу текстан хааман къоьлла гучуйаккха;

меттан процессаш Iаморехь бахъанин-гIаьхьалонан уьйраш гучуйаха; дедукцин а, индукцин а ойланаш сацарх, тера йогIу ойланаш сацарх пайдаэцарца жамIаш дан; уьйрех лаьцна гипотезаш кепе йало;

текстийн тайп-тайпанчу кепашца, меттан тайп-тайпанчу дакъошца болх барехь дешаран хьесап кхочушдаран кеп шен лаамехь харжа, кхочушдаран вариантш йустуш а, гIолехь вариант хоржуш а, ша билгалйина критереш тидаме оьцуш а.

Коьрталехаман дараш:

хаттарех пайдаэца мотт Iаморехь хааран лехаман гIирсах санна;

хьолан бакъ долчун а, лууш долчун а йукъара цхъаьнацадогIург гойту хаттарш кепе дало а, долуш дерг а, лобхуш дерг а шен лаамехь дIахIотто а;

шена хетарг а, кхечарна хетарг а бакъ хиларх лаьцна гипотеза кхолла, шена хетарг а, ойла а

тЕчІагІѳан;

дарийн алгоритм хІотто, дешаран хьесапкхочушдарехь цунах пайдаэца;

меттан дакъойн, процессийн, бахъанин-тІаьхьалонан уьйрийн, объектийн вовшашца йозуш хиларан башхаллаш дІахІитторехь ша хІоттийнчу планаца жима таллам бан;

лингвистически таллам (эксперимент) барехь схьаэцначу хааман мегаш хиларан а, бакъхиларан а мах хадо; биначу тидаме, талламе хьаьжжина, жамІаш ша кепе дало; схьаэцна жамІаш бакъхиларан мах хадоран гІирсаш караберзо;

процессийн, хиламийн кхин дІа хила тарлуш долу кхиара, тера догІучу хьелашкахь церан тІаьхалонаш а билгалѳаха, ткъа иштта керлачу хьелашкахь а, контексташкахь а церан кхиарах лаьцна шайна хетарг ала.

Хаамца болх бар:

деллачу дешаран хьесапе а, ѳалийнчу критерешка а хьаьжжина, хаамаш лахарехь а, схьакъасторехь а тайп-тайпанчу кепех, гІирсех, жоп дехарх пайдаэца;

тексташкахь, таблицашкахь, схемашкахь белла хаам схьакъасто, талла, къепе бало, хааман кхетам бала, цуьнан жамІдан;

чулацамехь болу хаам бакъ хиларе а, мегаш хиларе а хьаьжжина, текстан мах хадорхьама а, дешаран хьесапаш

кхочушдаран Іалашонца оьшучу хаамах кхетархьама а ладогІаран а, ѳешаран а тайп-тайпанчу кепех пайдаэца;

хІиттийнчу Іалашонашка хьаьжжина,цхьана ѳа масех хьостанера хаамаш схьаэцархьама, жамІдархьама,къепе балорхьама маьІнин ѳешарх пайдаэца;

тайп-тайпанчу хаамийн хьостанашкара тера догІу тЕчІагІдаршкаро (цхьа ойла, верси бакъѳеш ѳа харцѳеш ѳолу);

хаам луш ѳолу уггар гІолехь кеп (текст, презентаци, таблица, схема) ша схьахаржа а, кхочушден

хьесапаш, коммуникативни хІоттаме хьабжжина, чолхе йоцчу схемашца, диаграммашца, кхечу графикаца, церан вовшех йозуш хиларца гайта а;

хьехархочо йеллачу йа ша хІоттийнчу критерешца хааман тешаме хиларан мах хадор;
хаамаш кьепе бало а, эвсараллица дагахь латто а.

2. Дешаран универсальни коммуникативни дараш карадерзор

Текаре:

Текаренан хьелашка, Іалашонашка хьабжжина, хетарг кхолла а, цунах кхета а, эмоцеш гайта; диалогашкахь а, дискуссешкахь а, барта монологически кьамелехь а, йозанан тексташкахь а ша (шена хетарг) гайта;

Текаренан ишарш йаран (дешнашца боцу) гІирсаш бовза, йукьараллин хьабркийн маІнех кхета;
кьовсаме хьелаш кхолладаларан бахьанаш довза, кьовсамаш малбан, дагадовла;

кхечеран дагахь долчух кхета, кьамелхочуьнца лараме хила, хьайн дуьхьалонаш обздачу кепе йерзо;
диалог/дискусси дІахьарехь йийцаре йиллинчу темица догІу хаттарш дала а, хьесап кхочушдарна а,
дика лаарца йолчу текаренна тетарна атехьажийна йолу ойланаш ала а;

шена хетарг диалоган кхечу декьашхошна хетачунна дуьхьалхІотто, башхаллаш а, позицийн тера хилар а гучудаккха;

йиначу меттан анализан, кхочушйинчу лингвистически экспериментан, талларан, проектан жамІаш нахана гуш-хезаш довзийта;

презентацин Іалашо а, аудиторин башхаллаш а лоруш, кьамел даран барам ша харжа, цуьнга хьабжжина, иллюстрацин материалах пайдаэцарца барта а, йозанан а тексташ хІитто.

ЦхьабнагІуллакхдар:

билгал йолу проблема кхочушйарехь тобанца а, ша а бен болх гЮлехьхиларх кхета а, цунах пайдаэца а, йуьхьарлаьцна Галашо кхочушйарехь вовшашца зЕ хиларан тобанан кепех пайдаэцар оьшуш хилар билгалдаккха;

цхьаьна гЮллакхдаран Галашо йуьхьарлаца, цу Галашоне кхача цхьаьна дараш хИтто: гЮллакх дГасадекъа, барт бан, цхьаьна бечу белхан процесс а, жамІ а дийцаре дан; масех адамна хетачун жамІ дан, куьйгалла дан, тЕдиллар кхочушдан, муьтІахь хила кийча хилар гучудаьккха;

цхьаьна бен болх вовшахтохаран план хЮтто, шен гЮллакх къасто (вовшашца зЕ хиларан массо а декъашхочунна бакъахьа хетарг а, церан таронаш а лоруш), тобанан декъашхошна йукъахь хьесапаш дГасадекъа, белхан тобанийн кепашкахь дакъалаца (дийцаре диллар, вовшех дагавалар, «хьен штурм», кхийерш а);

белхан шен дакъа кхочушдан, оцудекъехьлакхарчу жамІашка кхача, тобанан кхечу декъашхойн дарашца шен дарийн уьйр хилийта;

йукъарчу балха тЕхь ша дакъалацаран эвсараллин мах хадо вовшашца зЕ хиларан декъашхоша шаьш хИттийнчу критерешца; жамІаш йуьхьанцарчу хьесапцаа, тобанан хЮра декъашхочун цу жамІашка кхачоран гЮллакхца адуста, жобпаллин гуо дГасабекъа а, тобанна хьалха отчет йала кийча хила а.

3. Дешаран универсальни регулятивни дараш карадерзор

Ша-шен вовшахтохар:

дешаран а, дахаран а хьелашкахь кхочушйен проблемаш гучуйаха;

сацам баран тайп-тайпана некъаш довза (ша цхьамма, тобанехь сацам бар, тобано сацам бар);

хьесап кхочушдаран алгоритм (йа цуьнан дакъа) ша хЮтто, болчу гИрсашка а, шен таронашка а хьаьжжина, дешаран хьесап кхочушдаран кеп къасто, сацаман йеллаварианташ тЕчІагІан;

дарийн планша хЮтто, иза кхочушйарехь оьшу нисдарш йукъадало;

шена хетарг къасто а, шен сацамах жьопаллатІеэца а.

Ша-шен таллар:

ша-шен талларан (цу йукъахь къамелан а), ша-шен догдаийтаран,рефлексин тайп-тайпана кепаш карайерзо;

дешаран хьолан нийса мах хадо а, иза хийцаран планйало а;

дешаран хьесап кхочушдарехь хила тарлуш йолу халонаш ган а, хийцалучу хьелашна адаптаци йан а;

гПуллакхдаран жамІашка кхачаран (цакхачаран) бахъанех кхето; коммуникативни аьтто цахиларан бахъанех кхета а, уьш ца хилийта хаа а, карадерзийнчу къамелан зеделлачун мах хадо, тІекаренан Іалашонашка а,хьелашка а хьаьжжина, шен къамел нисдан а; тІекаренан Іалашонан а, хьелийн а жамІ цхьаьнадаран мах хадо.

Синхаамийн интеллект:

шен а, кхечеран а синхаамаш тІехь урхалла даран хьуьнар кхио;

синхаамаш хиларан бахъанаш гучудаха а, талла а; кхечу стеган дагахь долчух а, цуьнан бахъанех а кхета, къамелан хьал а толлуш; шен синхаамаш гайтаран кеп нисйан.

Ша а, кхиберш а тІеэцар:

кхечу стагах а, цунна хетачух а кхеташ хила; ша а, кхиверг а гІалатвала бакьо йолушхиларх кхета;

ша а, кхиберш а,йемал ца беш, тІеэцар; цІеначу дагара хила;

гонахарчу дерригенна а Іуналла дан йиш цахиларх кхета.

Предметан жамІаш

7 класс

Маттах лаьцна йукъара хаамаш

Нохчийн Республикин пачхьалкхан мотт а, нохчийн историн, культурин синъобздангалле кхачоран гIирс а санна нохчийн матто дечу гIуллакхан башхалонаш билгалйаха.

Нохчийн литературинматтах лаьцна кхетам хила.

Мотта,къамела

Дахарехь биначу тидамийн, Илманан-дешаран, исбаьхьаллин, Илманан-кхетаме йолу литература йешаран буха тIехь барамехь 6 предложенел кIезиг доцу барта монологически аларш хIитто (монолог-суртхIоттор, монолог-дийцар, монолог-ойлайар); лингвистически темина болчу хаамца къамел дан.

Барамехь 2 репликел кIезиг йоцчу диалогехь (гIуллакх дан дагадаийтар, вовшех дагабовлар)дакъалаца.

Къамелан тайп-тайпанчу функциональни-маьIнин тайпанийн Илманан-дешаран, исбаьхьаллин тексташкаладогIаран тайп-тайпана кепаш карайерзо: харжаман, довзийтаран, дуьхенгара. Йешаран тайп-тайпана кепаш карайерзо: хьажаран, довзийтаран, Iаморан, лехаман.

Барамехь 40 дашал кIезиг йоцу ладоьгIна йа йешна текст барта схьайийца.

Барамехь 80 дашал кIезиг йоцчу ладоьгIначу а, йешначу а къамелан тайп-тайпанчу функциональни-маьIнин тайпанийн Илманан-дешаран, исбаьхьаллин текстийн чулацамах кхета: барта а, йозанехь а текстан тема а, коьрта ойла а билгалйаккха; текстан чулацамца догIу хаттарш хIитто а, царна жоьпаш дала а; барта къамелехь а, йозанан кепехь къамелан тайп-тайпанчу функциональни-маьIнин тайпанийн йешначу Илманан-дешаран, исбаьхьаллин текстийн чулацам ма-барра а, бацбина а бовзийта (ма-дарра схьадийцарехь йуьхьанцарчутекстан барам барам 60 дашал кIезиг хила ца беза; дацдинчу схьадийцарехь – 65 дашал кIезиг хила ца беза).

Къамелан хьелашка хьаьжжина, лексически гIирсаш къасто; шен а, кхечун а къамелан мах хадо, нийсачу а, догIуш долчу а, исбаьхьаллин а дешнех пайдаэцаре терра; маьIнийн дошамех пайдаэца.

Йозанехъ а, барта къамелехъ а вайзаманан нохчийн литературин меттан норманаш ларйан, цу йукъахъ 30 – 40 дешан барам болу текст тIера схъайазйеш а; 5 – 10 дашах лаьтта дешнийн диктант йазйеш а, хьалха Iамийна нийсайазйаран бакъонаш ларйеш хIоттийначу 30 – 40 дешан барам болчу йозучу текстан буха тIехъ диктант йазйеш а; бартакъамелехъ а, йозанехъ а къамелан обздангалла ларйан.

Текст

Текстан анализ йан, цуьнан коьртачу билгалонашца йогIуш; иза къамеланфункциональни-маIинтайпа хиларе хьаьжжина.

Къамелантайп-тайпанчу функциональни-маIинтайпанийн текстийн башхалонаш билгалйаха; къамелан тайпа санна суртхIотторан башхалонаш билгалйаха (адаман куьцан, хIусаман, Iаламан, меттиган, даран суртхIоттор).

Текстехъ предложенеш вовшахтосу гIирсаш гучубаха.

Тайп-тайпанчукепийн анализ кхочушйарехъ а, къамел дарехъ акъамелан функциональни-маIин тайпанех долчу хаарех пайдаэца; шен текст кхолларехъ текстан коьртачу билгалонех долчу хаарех пайдаэца.

Текстан, цуьнан композиционнибашхаллийн маIин анализ йан,микротемийн а, абзацийн а масаллакъасто.

Къамелан тайп-тайпана функциональни-маIин тайпанийн тексташ кхолла (дийцар, адаман куьцан, хIусаман, Iаламан, меттиган, даран суртхIоттор), книгаш йешарехъ, дахарехъ зеделлачунна, исбаьхьаллин кхоллараллина тIе а тевжаш (цу йукъахъ барамехъ 5 йа цул сов предложенел кIезиг йоцу сочиненеш-миниатюраш а; сочиненин функциональни тайпанца а, жанраца а, темин башхаллица а йогIуш, барамехъ 80 дашал кIезиг йоцу классехъ йазйеш йолу сочиненеш а).

Текстан хаамаш хийцаран хаарш карадерзо: кхин дIатекстан чулацам барта а, йозанан а кепехъ йухаметтахIотторан Iалашонца йешначу текстан план хIотто (цхьалхе, чолхе; цIеран, хаттаран);

ладобгІначу а, йешначу а текстехь коьрта а, коьртаза а хаам гучубаккха; тайп-тайпанчу хьостанашкара, цу йукъахь лингвистически дошамашкара а, справочни литературера а, хаам схьахаржа а, дешаран гІуллакхдарехь цунах пайдаэца а.

Йеллачу темина презентацин кепехь хаамсхьагайта.

ЛадобгІначу йа йешначу Илманан-дешаран текстан чулацам таблицин, схемин кепехь схьагайта; таблицин, схемин чулацам текстан кепехь схьагайта.

Вайзаманан нохчийн литературин меттан норманаш йовзарна тІе а тевжаш, шен тексташ тайан.

Меттан функционални тайпанаш

Къамелан гІуллакхан стилан, къамелан Илманан стилан башхалонашбилгалйаха; Илманан хаам а, дошаманстатья а хІотторан лехамаш бийца; меттан а, жанрийн а тайп-тайпанчу функционални тайпанех йолчу тексташна анализ йан (дийцар, дІахъедар, расписка; дошаман статья, Илманан хаам).

Тайп-тайпанчукепийн меттананализ кхочушйарехь а, къамел дарехь а гІуллакхан, Илманан стилехдолчу хаарех пайдаэца.

Меттан система

Морфологи. Къамелан оздангалла. Орфографи

Морфологин коьрта кхетамаш бовза. Къамелан дакъойн ладаме билгалонаш хаа. Коьрта къамелан дакъош а, церан кепаш а йовза.

Билгалдош

Билгалдешан йукъара грамматически маьІна, морфологически билгалонаш, синтаксически гІуллакх къасто; къамелехь цо дечу гІуллакхах кхето; маьІне а,грамматическибилгалонашка хьаьжжина, билгалдешан мухаллин, йукъаметтигаллин тайпанаш къасто.

Цхьаллин а, дукхаллин а терахьехь долчу билгалдешнийн дожарийн чаккхенаш нийса ала а, йазйан а.

Йеллачу морфологически билгалонашка хъаьжжина, билгалдешнаш тайпанашка декъа.

Мухаллин билгалдешнийн даржаш нийса кхолла.

Билгалдешнаш терахъашца а, классашца а хийца.

1-, 2-чуй легарехъ долчу билгалдешнийн оьшуш йолу дожаран кеп, контекстаца хила ма-йеззара, нийса кхолла а, къамелехъ цунах пайдаэца а.

Билгалдешнийн дошкхолладаларан норманаш, билгалдешнийн аларан норманаш ларйан.

Билгалдешнашна морфологически къастам бан.

Терахъдош

Терахъдешан йукъара грамматически маьІна, морфологически билгалонаш, синтаксически функцеш къасто. Масаллин маьІна долчу кхечу къамелан дакъойн дешнех терахъдешнаш къасто. Масаллин а, дакъойн а терахъдешнаш нийса ала а, йаздан а; къамелехъ царах тайп-тайпанчу дожарийн кепехъ пайдаэца. РоґІаллин а, гулдаран а терахъдешнех къамелехъ нийса пайдаэца.

ХІоттаме хъаьжжина, терахъдешнийн тайпанаш къасто.

Терахъдешнаш легадан хаа а, церан легаран, дошкхолладаларан, синтаксически функцийн башхаллаш билгалйаха а; Іилманан тексташкахъ, гІуллакхан къамелехъ терахъдешнех пайдаэцаран башхаллаш,къамелехъ цара дечу гІуллакхан башхалонаш билгалйаха.

Терахъдешнийн нийсайаздаран норманаш ларйан.

Терахъдешнашна морфологически къастам бан.

Оьрсийн маттаца дуьстича, нохчийн маттахъ терахъдешан башхаллах кхета.

Церметдош

Церметдешнаш довза; йукъара грамматически маьІна къасто; цІерметдешнийн тайпанаш къасто; цІерметдешнаш легадан хаа;церан легаран, дошкхолладаларан, синтаксически функцийн, къамелехъ цара дечу гІуллакхан башхаллаш билгалйаха.

Йеллачу морфологически билгалонашка хъаьжжина, цІерметдешнаш тайпанашка декъа.

Церниг а, лач а дожаршкахь йаххыйн церметдешнийн масалш дало. Предложенешкахь дацаран а, къастамза а церметдешнех пайдаэца.

Церметдешнашна морфологически къастам бан.

Литературин меттан стилаш а, нийсайаздаран норманаш а ларйеш, предложенешкахь церметдешнех пайдаэца хаа.

Хандош

Хандешан йукъара грамматически маъІна, морфологически билгалонаш, синтаксически функцеш къасто; къамелехь цо дечу гІуллакхах кхето.

Хандешан инфинитиван (билгалзачу кепан) грамматически билгалонаш йийца, цуьнан лард сыхакъасто.

Грамматически билгалонашка а, маъІне а хьаьжжина, карарчу, йаханчу, йогІучу хенан хандешнаш къасто. Карарчу хенан хандешнийн нийсайаздаран норманаш ларйан; йаханчу хенан кепаш нийса кхолла а, йазйан а. ЙогІучу хенан кепаш нийса кхолла а, йазйан а.

Хандешан цхьаллин а, дукхазаллин а кепаш къасто.

Терахьашца а, классан гайтамашца а хийцалуш долчу хандешнех предложенешкахь пайдаэца.

Хандешнашна морфологически къастам бан (Іамийнчун барамехь).

7-чу классан нохчийн меттан тематикин планированин

Раг1	Іамочу коьчалан це	Сахьт	Коьрта кхетамашший, хааршший
1	Вайн мотт-вайн бахам. Къамелан дакъош.	1	Матте болу безам шорбар, кІаргбар. Къамелан дакъойх лаьцна йукъара кхетам балар.
2	Текст а, цуьнан башхаллаш а. Текстан коьрта чулацам,маъІнин коьрта дешнаш.	1	Текст а, цуьнан башхаллах а лаьцна кхетам балар. Текстан коьрта чулацам, маъІнин коьрта дешнаш а довзийтар.

3	Талламан болх «Аьхе».	1	1амийнарг карладаккхар. Хаарш таллар.
4	Глалаташ т1ехь болх. Текстан коьрта билгалонаш. Текст а, къамелан стилаш а. 1амийнарг карладаккхар, т1еч1аг1дар.	1	Текстан коьрта билгалонаш а, Текстан къамелан стилаш а йовзийтар.
5	Билгалдош, цуьнан маь1на. Билгалдешнийн тайпанаш.	1	Билгалдош а, цуьнан маь1на а, морфологически билгалонаш а хаар.
6	Лаамаза а, лааме а билгалдешнаш. Билгалдешнийн терахьашца хийцадалар.	1	Билгалдешнийн тайпанаш довзийтар. Билгалдешан кепаш йовзийтар. Лааме а, лаамаза а билгалдешнаш вовшех къасто хаар.
7	Билгалдешнийн классашца хийцадалар.	1	Хаа деза, муьлха билгалдешнаш хийцало классашца, иштта билгалдаккха деза, церан хийцадалар шайца долчу ц1ердешнашца хьаьжжина хилар.
8	Талламан болх «Воккхастаг Бисолтий, жима Хьамзатий.»	1	Хаарш таллар.
9	Глалаташ т1ехь болх. Мухаллин билгалдешнийн даржех лаьцна 1амийнарг т1еч1аг1дар.	1	Мухаллин билгалдешнийн даржех лаьцна 1амийнарг т1еч1аг1дар. Муха кхоллало т1ехдаларан дарж, и кхоллалуш долу г1оьналлин дешнаш довзийтар.
10	Билгалдешнийн легарш. Билгалдешнийн кхолладалар,	1	Билгалдешнийн легарш довзийтар. Билгалдешнийн кхолладаларан некъаш довзийтар.
11	Т1еэцна билгалдешнаш нийсайаздар. Билгалдош	1	Хаа деза, билгалдош грамматически къастор бохург х1ун ду. Иза къасторан кеп х1отто хаар, оцу кепача билгалдош грамматически

	грамматически къастор.		къасто 1амар.
12	Терахъдош. Масаллин терахъдешнаш. Рог1аллин терахъдешнаш.	1	Хаа деза, муьлхачу тайпанашка декъало терахъдош, церан хаттарш, цара х1ун гойту. Масаллин терахъдешнаш дукхахьолахь шашь масала гойтуш долчу ц1ердешнашца цхъаьна лелий хаа а, цхъадолу ц1ердешнаш терахъдешнашца ца лелий хаа дезар. Рог1аллин терахъдешнаш кхолладаларан бакъонаш йовзийтар.
13	Декъаран терахъдешнаш. Гулдаран терахъдешнаш.	1	Декъаран терахъдешнаш къасто хаар.
14	Билгаза-масаллин терахъдешнаш. Эцаран терахъдешнаш..	1	Хаа деза, терахъдош стенах олу, муьлхачу хаттаршна жоп ло. Берийн тидам т1ебахийта беза цуьнан грамматически билгалонашний, кхечу къамелан дакъойн билгалонашний, йуккъехь йолчу башхаллина. Лаамаза а, лааме а долчу терахъдешнех кхетам балар.
15	Декъаран терахъдешнаш къасто хаар	1	Эцаран терахъдешнаш кхолладаларан бакъонаш йовзийтар. Декъаран терахъдешнаш къасто хаар.
16	Талламан болх „Гуьйре“.	1	Хаарш таллар.
17	Г1алаташ то1ехь бох. Даъкойн терахъдешнаш. Терахъдешнийн х1оттам.	1	Даъкойн терахъдешнаш кхолладаларан бакъонаш йовзийтар. Цхъалхе, чолхе, х1оттаман терахъдешнаш къасто хаар
18	Терахъдешнийн легадалар. Терахъдешнийн нийсайаздар	1	Терахъдешнийн легадаларан некъ бовзийтар.

19	Терахъдешнийн легадалар тлечлаглар.	1	Терахъдешнийн нийсайаздаран бакъонаш хаар.
20	Цлерметдош. Цлерметдешнийн тайпанаш	1	Цлерметдешнех кхетам балар.
21	Йаххыйн цлерметдешнаш а, церан легар а.	1	Цлерметдешнийн тайпанаш довзийтар. Йаххыйн цлерметдешнаш а, церан легар а хаар.
22	Доладерзоран цлерметдешнаш. Дерзоран-доладерзоран цлерметдешнаш а, церан легар а.	1	Доладерзоран цлерметдешнаш а, церан легар а хаар.
23	Гайтаран цлерметдешнаш. Къастаман цлерметдешнаш.	1	Дерзоран-доладерзоран цлерметдешнаш а, церан легар а довзийтар. Гайтаран цлерметдешнаш а, церан легар а хаар.
24	Къастамаза цлерметдешнаш.	1	Къастаман цлерметдешнаш а, церан легар а хаар. Къастамза цлерметдешнаш а, церан легар а довзийтар
25	Талламан болх «Ши клант тилар».	1	Талламан болх йазбарца ламийнарг талла.
26	Глалаташна тлехь болх . Дацаран цлерметдешнаш. Хаттаран-къаметтигаллин цлерметдешнаш.	1	Хаттаран а, йукъаметтигаллин цлерметдешнаш а, церан легар а хаар.
27	Цлерметдош къастор. Цлерметдашах ламийнарг карладаккхар	1	Цлерметдош къасто хаар. Цлерметдашах ламийнарг карладаккхар.
28	Хандош. Хандешан хенаш.	1	
29	Хандешан билгалза кеп.	1	Хандешан билгалза кеп стенах олу хаар.

30	Хандешан карара хан. Хандешан йахана хан. Хандешан йоглу хан.	1	Хандешан йаханчу хенах кхетам балар.Хандешан йоглу хан. Хандешан йоглучу хенан хандешнаш нийсайаздарх лаьцна кхетам балар.
31	Хандешан йоглучу хенан хандешнаш нийсайаздар.	1	Хандешан карарчу хенах хаамаш балар.
32	Хандешнийн классашца хийцадалар. Хандешнийн терахьдашца хийцадалар.	1	Цхьадолчу хандешнийн классашца хийцадалар довзийтар.Хандешнийн терахьашца хийцадалар довзийтар.Хандешнийн цхьаллин а, дукхазаллин а кепаш йовзар.
33	Талламан болх. «Б1аьсте».	1	
34	Г1алаташ т1ехь болх. Хандашах лаьцна 1амийнарг карладаккхар	1	Цхьадолчу хандешнийн классашца хийцадалар довзийтар.Хандешнийн терахьашца хийцадалар довзийтар.Хандешнийн цхьаллин а, дукхазаллин а кепаш йовзар.

Нохчийн меттан календарни-тематически хьесап

Раг1	1амочу коьчалан це	Сахьт	Хан	Карара хан	Билгалдаккхар
1	Вайн мотт-вайн бахам. Къамелан дакъош.	1	05.09		
2	Текст а, цуьнан башхаллаш а. Текстан коьрта чулацам,маь1нин коьрта дешнаш.	1	12.09		
3	Талламан болх «Аьхке».	1	19.09		

4	Глалаташ тлехъ болх. Текстан коьрта билгалонаш. Текст а, къамелан стилаш а. 1амийнарг карладаккхар, тлечлаглар.	1	26.09		
5	Билгалдош, цуьнан маьлна. Билгалдешнийн тайпанаш.	1	03.10		
6	Лаамаза а, лааме а билгалдешнаш. Билгалдешнийн терахьашца хийцадалар.	1	10.10		
7	Билгалдешнийн классашца хийцадалар.	1	17.10		
8	Талламан болх «Воккхастаг Бисолтий, жима Хьамзатий.»	1	24.10		
9	Глалаташ тлехъ болх. Мухаллин билгалдешнийн даржех лаьцна 1амийнарг тлечлаглар.	1	07.11		
10	Билгалдешнийн легарш. Билгалдешнийн кхолладар,	1	14.11		
11	Тлеэцна билгалдешнаш нийсайаздар. Билгалдош грамматически къастор.	1	21.11		
12	Терахьдош. Масаллин терахьдешнаш. Роглаллин терахьдешнаш.	1	28.11		

13	Декъаран терахъдешнаш. Гулдаран терахъдешнаш.	1	05.12		
14	Билгаза-масаллин терахъдешнаш. Эцаран терахъдешнаш..	1	12.12		
15	Декъаран терахъдешнаш къасто хаар	1	19.12		
16	Талламан болх „Гуьйре“.	1	26.12		
17	Г1алаташ то1ехъ бох. Дакъойн терахъдешнаш. Терахъдешнийн х1оттам.	1	09.01		
18	Терахъдешнийн легадалар. Терахъдешнийн нийсайаздар	1	16.01		
19	Терахъдешнийн легадалар т1еч1аг1дар.	1	23.01		
20	Ц1ерметдош. Ц1ерметдешнийн тайпанаш	1	30.01		
21	Йахъийн ц1ерметдешнаш а, церам лега а.	1	06.02		
22	Доладерзоран ц1ерметдешнаш. Дерзоран-доладерзоран ц1ерметдешнаш а, церам лега а.	1	13.02		
23	Гайтаран ц1ерметдешнаш. Къастаман ц1ерметдешнаш.	1	20.02		
24	Къастамаза ц1ерметдешнаш.	1	27.07		

25	Талламан болх «Ши клант тилар».	1	05.03		
26	Глалаташна тлехь болх . Дацаран цлерметдешнаш. Хаттаран-къаметтигаллин цлерметдешнаш.	1	12.03		
27	Цлерметдош къастор. Цлерметдашах ламийнарг карладаккхар	1	26.03		
28	Хандош. Хандешан хенаш.	1	02.04		
29	Хандешан билгалза кеп.	1	09.04		
30	Хандешан карара хан. Хандешан йахана хан. Хандешан йоглу хан.	1	16.04		
31	Хандешан йоглучу хенан хандешнаш нийсайаздар.	1	23.04		
32	Хандешнийн классашца хийцадалар. Хандешнийн терахьдашца хийцадалар.	1	30.04		
33	Талламан болх. «Блаьсте».	1	07.05		
34	Глалаташ тлехь болх. Хандашах лаьцна ламийнарг карладаккхар	1	14.05		

4.МХГ1Ф (Метган хаарийн глирсан фонд)

Талламан болх№1

«Аьхе»

Аьхе чекхъллалц тхешан школерачу бешахь белхаш бира оха. Тхаьшна къатийначу хесахь копасташ а, помидораш а, наьрсаш а, хохаш а лелийра.

Дешаран шо дладоладелира. Массо а класс ра шаьш бина болх длагайта выставкина кечлуш. Цхьаболу хасстоьмаш схьабьхнера, важаберш схьабохуш бара. Выставка хуьлучу дийнахь, массо а тайпа хасстом гайта охьабиллина бара. Выставке баьхкинера берийн дай-наной а. Цхьацца хьала а глоттуш, дешархоша, шаьш хасстоьмаш муха лелийра, дийцира. Школан куьйгалхочо дешархошна баркалла элира.

Талламан болх №2

«Воккха стаг Бисолтий, жима Хьамзаттий»

Бераш доцуш, шаьшшиь 1аш дара доккха ши стаг; Бисолтий, Селахьаттий. Дечке ваха тохавелла воккха стаг Бисолта. Цуьнан лулахочун Дудин Хьамзат ц1е йолуш клант вара 6-чу классехь доьшуш. Хьамзат а вахара Бисолтица хьуьнах. Доккхачу хин йисте длакхечира и шиь. Башха кхерам боцуш дехьа велира Бисолтий, Хьамзаттий. Бисолтас дечкийн баххьаш цландора. Ткъа Хьамзата цландина генаш цхьана метте т1ек1ел дохкура. Дашанза дисинчу лайн майданаш т1ехь йолу олхазарийн ларш къестайора Хьамзата.

– Х1ара Хьаьжой байинчу ч1ег1аган , х1ара къоьзачу ч1ег1аган , х1ара мошанан бохуш воккхачу стагана гойтура цо уьш.

Талламан болх №3

«Гуьйре»

Т1екхечира дашо гуьйре. Сийна стигал 1аьржачу мархаша д1алаьцна. Дог1анаш оьху. Олхазарш бовхачу махка д1адагна.

Бес-бесара басарш а карахь, уггаре а хьалха хьуьнах йлира Говзанча-Гуьйре.

Шегарчу басарца доккха сурт дилла долийра цигахь. Цхьадолу диттийн г1аш, лимонаш санна маждира. Важадерш, хилла кхозучу калакойн 1ежаш санна, ц1ечу базе дерзийна. къ-къарнаш-м ц1арах догуш санна хеталучу дашо базе дерзийра.

Хъуьнан ккъера схъа а ьлла, ирзу т1екхаьчча, наьрт санна лаьтгачу къеначу ножа т1е 1отгаслира иза. Курра лаьтгаш бара и наж, шен боккхачу куьра т1ера дуькба г1аш а дегош.

Талламан болх №4

«Ши к1ант тилар»

Деъна са хилира. Гобабккхина хъун ра лаьтгаш. Цхъана а меттехь некъан лар цара гуш.

Ши к1ант ц1ехъа верза лууш вара. Амма муьлхачу аг1ор ваха веза ца хууш, тиллера и шиь. Мацвелла кийра 1ийжара.

Делкъхан хиллера. Бажа лелла некъаш карийча жимма сапарг1ат даьллера шина к1ентан. Ламанан дежийлашкахь гуш дара жа а, бежнаш а. Дукха гена валале, бетта мохь хезира шина к1антана.

Шеран талламан диктант №9

«Б1аьсте.»

Шолг1ачу дийнахь, кхунна г1о дан ц1ахь сецначу 1абдуллас г1о а деш,нехан бежнаш дажо дигира Ахьмада. Малх дикка лакхабаллалц кхунна г1о деш а 1ийна, шен керт-кехь г1уллакхаш дан д1авахара 1абдулла.Стовн колл олучу меттехь бажа а бажош,б1аьстенна х1инцца самадолуш доллучу 1аламан хазалле а хьобжуш, гуш долчу суьрто б1аьрганна там хуьлуьйтуш,сапарг1ат даьккхина стеш а,сенъелла йог1у буц а, доллу х1ума серла даьккхина, дох а дина болу къегина схъакхетта малх а.«Кестта хъун а сенлур ,буц лакха а ер ,стоьмаша заза а доккхур ду»,- ойла йора к1анта. Ахьмад х1ума йиьна воллушшехь,кхуьнан б1аьрг кхийтира схъайог1учу шина зудчух.Кхунна девзира шен ненан болар.(М.нусов)